

Bohdan Chudoba a jeho kniha o Rusku a východní Evropě¹

Poslední kniha nedávno zemřelého českého historika a spisovatele profesora Bohdana Chudoby² *Rusko a evropský Východ*, je už svou šíří neobyčejné dílo. Neznám jí podobné (nejsem ovšem povoláním historik). Záslužné práce Rogera Portala (*Les Slaves, peuples et nations*, 1965) a Františka Dvorníka (*The Slaves in European History*, New Brunswick, N.J., 1962; franc. př. *Les Slaves*, 1970) nemluví o neslovanských národech východní Evropy. Důležitá kniha Pekařova žáka Victora-L. Tapié, *Monarchie et peuples du Danube* (1969) jedná jen o rakouské monarchii, která patří nenávratné minulosti. Chudobova kniha naproti tomu spojuje osud východní Evropy (dnes k ní patří i české země)³ s Ruskem.

Bohdan Chudoba byl katolík. V *Rusku a evropském Východě* však militantní katolík, jakého znají čtenáři z jeho dějin českého národa *Jindy a nyní*, ustoupil zcela do pozadí a zůstal křesťan usilující se porozumět stejně duchovní náplni pravoslaví jako katolického baroka. Chudobova kniha chce hovořit k dnešku; téměř polovina je věnována dvacátému století. Je na hony vzdálena nejen oficiální historiografii komunistických zemí, ale i donedávna silným tendencím západoevropského dějepisu, které utápějí dějiny v přívalu statistik stejně nezáživých jako burzovní zprávy v novinách (čtenář však najde u Chudoby důležité statistické údaje). Chudobovo charakteristické vypravěčské umění je zřetelné i z jeho průzračné španělské prózy a provádí čtenáře od slovanského osídlení východní Evropy až do 70. let našeho století. Jako vždycky u Chudoby, dějiny kulturní a duchovní a dějiny umění patří k hlavním složkám všeobecných dějin.

Povolanejším ponechám odborné posouzení Chudobovy knihy a uvedu, co se z ní může naučit (nebo si může připomenout) zvědavý čtenář. Hned ze začátku několik etymologií: slovo *pan* jsme převzali od Avarů (*pán - bán*), z *Avara* je náš *obr*. Slova *srb* a *charvát* jsou uralo-altajského původu, a náš *kacíř* je původně *chazar*.

Při rozboru rozdílů mezi západním a východním křesťanstvím (které mu bylo ke konce života čím dál tím bližší) došel Bohdan Chudoba, jak se domnívám, k podstatnému prvku všeho náboženství. „Je dobře známo, že v myšlení antického člověka převažovaly prvky kultu podstatně nad jakoukoliv abstrakcí. Zdá se, že po této stránce zůstala východní Evropa mnohem věrnější Antice. Východoevropské národy se dostaly do nové situace aniž by přišly do styku se spekulativním a skeptickým myšlením pozdně antických filozofů. Rovněž je známo, že jeden z hlavních rozdílů mezi východním křesťanstvím, jak se projevuje především u Slovanů, a současným křesťanstvím středozemním a západním, počtčtým a pořímštým, spočívá v tom, že celé poselství je vtěleno v liturgii a je s ní prakticky ztotožněno. V jiných krajinách ustupuje liturgie dozadu a uvolňuje místo filosofickým a teologickým spekulacím anebo také mnohomluvnému učení..., které si dělá nárok na „vysvětlení“ liturgie (str.70). Je z těchto pasáží cítit Chudobovu nedůvěru k abstraktním spekulacím, k filosofii jako speciálnímu oboru vůbec (nemluvě o teologii). Domyšleno to znamená, že podstata náboženství je v rituálu, v kultu, v liturgii („službě“), což je postřeh zásadní. Proti augustinskému pojetí, operujícímu s pojmy hříchu a trestu, zdůrazňuje Bohdan Chudoba myšlenku, podle které je prvním úmyslem Stvořitele vtělení, jehož nástrojem je Maria. „Po dlouhou dobu spočívaly tendence slovanského myšlení v tom, vyhnout se verbalismu filosofů; dávala se přednost hlubokému porozumění básníků.“

¹ Ediciones Rialp, Madrid 1980, 488 str.

² Tento článek byl napsán roku 1982-1983 pro *Časopis Svědectví*, ale nikdy nevyšel.

Dr. Bohdan Chudoba, syn významného anglisty Františka Chudoby, se narodil 21.11.1909 v Brně. Studoval dějiny ve Vídni a v Oxfordu a byl na studijním pobytu ve Španělsku. Byl profesorem dějin, žurnalistou a politikem: těsně po válce byl s Pavlem Tigridem redaktorem *Obzorů a Vývoje* (1946-48) a poslancem za stranu lidovou. V roce 1948 emigroval do Paříže, pak do Spojených Států, kde byl profesorem na Iona College na Marylandské univerzitě, a do Madridu. Zemřel v Madridu 2. ledna 1982.

³ Bohdan Chudoba dává přednost pojmu „východní Evropa“ před „střední Evropou“, termín ražený za první světové války Friedrichem Naumannem. Nepočítá k ní východní Německo ani Řecko a Albánii. Pro Chudobu není východní Evropa pouze geografický pojem; její hodnota spočívá v její dějinné tradici (viz Předmluvu, str. 16).

Není možné shrnout v několika stránkách Chudobovu knihu; tedy aspoň několik ukázek. K Janu Milíčovi z Kroměříže: patří k evropskému proudu „Devotio moderna“ a jeho působení svědčí o tom, v jak čilém styku byly tehdy Čechy se Západní Evropou. Mezi jeho žáky patří Gerard Groot a jeho prostřednictvím i Tomáš Kempenský. Jiní jeho žáci, Matěj z Janova a Vojtěch Raňkův, studovali v Paříži. Jiní studenti přinesli z Anglie Wiklifovy spisy, jehož učení šlo podobným směrem. Vojtěch Raňkův uvedl pojem církve jakožto společenství těch, kteří žijí bez hříchu. Podle Wiklifa by měl stát dohlížet na morálku.

Na ruských dějinách možno vystopovat, jak se pomalu tvořil a upevňoval policejní stát. Už za Ivana III. (byl to Ivan III., který srovnal se zemí Novgorod v r. 1478) se diskutovalo o vztahu církve a státu a např. Nil Sorskij usiloval o vezdejší chudobu církve a o její nezávislost na světské moci. „Přestože Nilovy zásady byly velmi nepopulární u vládnoucích tříd, nikdy úplně nezmizely z ruského náboženského myšlení“ (str. 94). Skutečný zakladatel ruské říše je Ivan IV. Hrozný. Vytvořil nástroje své vlády „v čistě mongolské tradici“; mezi ně patří především *opričnina*, „nová kasta utvořená z vojáků z povolání, z příslušníků nižší šlechty a z cizích dobrodruhů... Měla moc uvěznovat, popravovat a konfiskovat majetek. Její charakter, z části vojenský, z části policejní, zanechal hlubokou stopu v zemi... Bylo zvykem mongolských chánů vytvořit z vybraného vojenského sboru nositele zvláštní moci uvnitř státu. V dějinách Ruska zůstala takřka jako instituce. Tajná policie posledních carů, Leninova Čeka a podobné sbory, které nesly různá jména za Stalina a za jeho nástupců, měly v podstatě stejný charakter“ (str. 96). Za prvních Romanovců se stále víc soustřeďovala moc v rukou carů. První železné hutě jsou známkou státního kapitalismu. Z mužiků se stávají prakticky otroci. Petr („Veliký“) sjednotil tradici mongolskou s autokratickým současným modelem vlády Ludvíka XIV. „Kolem 10.000 mladých mužů zemřelo v bažinách při ústí Něvy, kde se car rozhodl postavit nové hlavní město, Petrohrad. Nařídil svým poddaným, jak se mají odívat a jak se mají holit; sám občas holil jejich brady. Za jeho vlády zase se rozmohlo otroctví a nevolníci - majetek státu - budovali velké pracovní tábory“ (str. 103). Církev byla úplně podřízena policejnímu státu („*policejskoje gosudarstvo*“), v čemž vydatně napomáhal biskup Feofan Prokopovič. Podle biskupa Feofana je povaha ruského lidu taková, že může být zachována pouze samoděržavou mocí“. V roce 1747 dostává *barstvo* právo kupovat, prodávat a vyměňovat „duše“. „Brzy poté byl vyhlášen zákon, který zmocňoval barstvo odsuzovat své poddané k nuceným pracím na Sibiři“ (str. 106). Umění se nevedlo lépe. Ruský barok nezplořil ani Rubljoa ani Sergěje z Radoněže, ale pouze Simeona Ušakova, který se přiklonil k západnímu „realismu“. Splodil však něco horšího: vládní umění v podobě masové výroby ikon a portrétů. Jak píše Fonvizin, nikoliv v jedné ze svých komedií, ale ve vážné esejí, „všechno naše je lepší a jsme větší národ než Němci“. „Když čteme tato slova, jímá se nás pokušení připomenout vzestup mesianismu 19. století anebo tendence, které opanovaly Sovětský Svaz,“ dodává Bohdan Chudoba. To všechno ještě nestačí. Školská reforma podniknutá za Kateřiny II. si klade za cíl „vytvořit nový druh poslušných poddaných“. Začátkem 19. století, si stát klade za úkol kontrolovat zemědělství. „Od r. 1810 a především od napoleonských válek se věnuje velká pozornost myšlence svěřit zemědělské práce vojenským jednotkám, rozptýleným po celé zemi; tak se změnil v zemědělské podniky v státním vlastnictví“ (str. 169). Nelze necitovat začátek Lermontovovy básně *Kázání*: „Přijde rok, rok černý pro Rusko, ve kterém se zřítí koruna carova, davy zapomenou svou starou lásku k němu a potravou mnohých bude krev a smrt“. „Psovi psí smrt,“ připsal si car Mikuláš I. na okraj zprávy o předčasné Lermontovově smrti. Nelze nevzpomenout si na jednu „báseň“ Ivana Skály.

Ještě několik citátů. „Bouře se přibližuje,“ píše Gercen francouzskému historikovi Micheletovi. „Mysli všech jsou porušeny: rozhodný a těžký problém tíží všechna srdce; s rostoucím neklidem se lidé ptají, zda sama Evropa má ještě možnost přežít...“ Pjotr B. Struve píše o Bakuninově víře v dobrotu člověka, kterého stačí osvobodit z pout vší autority: „Lehkověrnost bez víry, fanatismus bez lásky a nesnášenlivost bez úcty; jedním slovem, všechny vnější formy náboženské mentality, ale bez jejího obsahu.“ Tato formule zřejmě platí i o mnoha jiných.

Čtenář Chudobovy knihy si nemůže nevšimnout, do jaké míry ruští publicisté a reformátoři všech dob - až na nepatrné výjimky (Čaadajev) - praktikují denegaci běžné a každému známé skutečnosti, kterou potom připisují Západu, tj. prohlašují s nejlepším svědomím nejhrubší útlak za láskyplný a organický

vztah mezi vládci a poddanými, jediný, který odpovídá povaze ruského národa a který může zaručit jeho další pokrok.

„Zbožnění politické společnosti,“ připisuje západní Evropě např. Chomjakov, jeden z hlavních představitelů slavjanofilství: „pravá podstata římské kultury je tak úzce spjata s touto společností, že západní člověk nemůže ani pochopit, že církev je na tomto světě jiným způsobem než jako forma státu“.⁴

Co jiného je právě ruská společnost? Dodávám: není jednou z velkých tendencí západoevropských dějin úsilí vymanit se z koncepce církve jako státní formy a především rozhodně se rozejít s jakýmkoliv zbožněním světské moci či společnosti, a to už od nejranějšího středověku? Co říci o Leontěvově představě „cara v čele ruského socialistického revolučního hnutí, které organizuje tak jako Konstantin organizoval křesťanství... Taková organizace znamená povolit chronické násilí... Je málo pravděpodobné, že bude možno organizovat a dát trvání tomuto novému a úplnějšímu otroctví bez mystické víry... Jestliže po anexi Cařihradu Ruskem spadne v jedno mimořádná koncentrace církevní byrokracie s rozvojem mystické víry a s nevyhnutým hnutím pracujících, bude možno zaručit na dlouhou dobu politickou a hospodářskou základnu státu.“⁵ Jinde píše Konstantin N. Leontěv: „Říkám, že je čas, aby se slovo *denunciant* zbavilo degradujícího smyslu; politika není etika. Socialismus musí být přijat kvůli své organizaci a své disciplíně.“

Stejným směrem se ubíraly úvahy o rozvoji průmyslu, přestože soukromá iniciativa byla podvazována státní kontrolou. Slavný chemik Mendělejev např. „považoval úsilí o reformu ústavy za zbytečné a soustředil se na myšlenku cara jakožto nejvyššího správce, zodpovědného za veřejný pořádek a opírajícího se o jemu podřízené správce zodpovědné za výrobu“ (str. 241). Sergěj Y. Witte, ministr financí Alexandra III. a Mikuláše II., chtěl vytvořit silný centralizovaný průmyslový stát. Jeho myšlenky „byly uvedeny do praxe Stalinem, pilným čtenářem Witteho a Rathenaua. Kdyby nedošlo k válce s Japonskem - před kterou Witte varoval od prvního okamžiku - a ovšem ani k první světové válce, carské Rusko by se pravděpodobně mohlo přeměnit bez přeryvu revoluce v Rusko „stalinské““ (str. 242).

Velkou pozornost věnuje profesor Chudoba událostem, které pomalu ale jistě vedly ve východní Evropě k 1. světové válce. Jedním z prvních kroků byl zvrát Františka Josefa I. v postoji k Rusku od neutrality k nepřátelství; dalším byl berlínský kongres r. 1878 a rakouská okupace Bosny, Hercegoviny a části srbského území, která vehnala Srbsko do náruče Ruska; konečně krize z r. 1908 a utvoření balkánské ligy. Přípravy k sarajevskému atentátu, který vyvolal světovou válku, byly diskutovány na zasedání srbské vlády. Volba oběti vyplývala nejen z faktu následnictví trůnu; František Ferdinand byl „rozhodným kritikem maďarského fanatismu a ústřední postavou skupiny, která připravovala novou revizi rakousko-uherské ústavy“ (str. 274). K této skupině patřili mimo jiné i Milan Hodža a budoucí hlava sudetských Němců Rudolf Lodgman von Auen. Hlavním jejím cílem bylo nahradit dvojitou monarchii trojitou, kde by jižní území tvořila třetí autonomní útvar. Ani v Budapešti ani v Berlíně a ovšem ani v Bělehradě neměli Františka Ferdinanda v lásce. Chudoba mluví také o postoji různých národů vůči válce. Většina Ukrajinců a Bělorusů si přála porážku Ruska. Poláci byli rozdělení; někteří (Roman Dmówski) se chtěli přiklonit k Rusku. Józef Pilsudski, tehdy socialista, byl přesvědčen, že Rusko bude poraženo Německem a Rakouskem-Uherskem, ale že obě ústřední mocnosti podlehnou západním demokraciím. Masaryk odjel do Holandska a vyčkával. V Rusku vznikly, především pod vlivem panslavisty Karla Kramáře, české legie. „Když však tyto legie dosáhly vojenského úspěchu u Zborova na západní Ukrajině, západní tisk téměř přešel mlčením fakt, že poražené rakousko-uherské jednotky se skládaly rovněž z vojáků české národnosti. Zatímco jméno Redlichovo-Masarykovo (tak píše Chudoba jméno T.G.Masaryka, viz níže) bylo známo jako jméno představitele českých legií v Rusku, nikdo se nezmínil o tom, že jeho syn Jan Masaryk, budoucí ministr zahraničních věcí Československa, sloužil věrně jako důstojník habsburské armády až do posledního okamžiku války“ (str. 307).

⁴ Citováno na str. 226.

⁵ Citováno na str. 239-40.

Poznámka k politickému systému první Československé republiky, pravděpodobně neznámá mladším čtenářům (mně samému ji vyprávěl profesor Chudoba při mé návštěvě Madridu několik měsíců před svou smrtí). Ptal jsem se, jak mohla v Československu fungovat tak dobře demokracie v kontextu demokracii nepříznivém a téměř bez tradic.⁶ Odpověď zní: díky Švehlovu systému vlády, „podle kterého bylo o všech důležitých otázkách, týkajících se řízení státu a případně i hlavních zákonů, rozhodnuto výborem pěti nebo sedmi představitelů politických stran... Švehlův model byl ve skutečnosti realistickým pokusem dosáhnout obnovitelného kompromisu mezi skupinami různých povolání... V jakém stupni stabilizovala Švehlova politika veřejný život v Československu je zřejmé z toho, jakou přitažlivostí působila na velké etnické skupiny nečeské. Představitelé sudetských Němců se začali podílet na vládě“ (str. 347). Chudoba podrobně rozebírá události kolem Mnichova. Podle něho byla ještě na jaře 1938 možnost domluvit se s (nenacistickými) Němci jako byli H. Schurtz et W. Jaksch. Za mnichovské konference nabídl Sovětský Svaz Československu splnit své závazky podle smlouvy z roku 1935, ale otázka, kdy a jakou pomoc mohlo Československo čekat, zůstala nezodpovězena.

Málokdo si uvědomí, jak vypukla 2. světová válka: německým a sovětským útokem na Polsko, předem dohodnutým a načasovaným (Německo přepadlo Polsko 1. září 1939; Sovětský Svaz 17. září). Jsou známa Molotovova slova z veřejného projevu o „mohutném útoku na Polsko“, „úderu, který spolu s německým úderem způsobil rozpad polského státu, této nestvůry, zplozené versaillským mírem“. Podle moskevských protokolů z 23. srpna 1939 byly vymezeny vzájemné sféry zájmu, rozdělení Polska a přivtělení různých území na jedné straně do Německa, na druhé do Sovětského Svazu. Chudoba připomíná katyňský masakr: „Zatímco s polskými válečnými zajatci zacházeli nacisté zle, ale hromadně je nevráždili, Rudá armáda měla rozkaz oddělit všechny důstojníky polské armády od vojáků a popravit je“ (str. 387). Chudobova kniha obsahuje mnoho málo známých nebo zcela neznámých informací o průběhu poslední války: o strategii sovětských agentů v Němci obsazených územích („Začínali organizovat sabotážní protinacistické akce tím, že rekrutovali své pomocníky výlučně mezi případnými protivníky bolševizace; ti pak byli běžně zatýkáni a popravováni nacisty“ (str. 391); o osudech českých dobrovolníků v Sovětském Svazu, nakonec poslaných na smrt do Dukelského průsmyku. Několik kuriózních faktů z doby poválečné:⁷ Nikdo nežádal o vydání Josefa Joanovici, budovatele kremačních komor v Osvětimi, který zemřel jako bohatý muž v Paříži v r. 1965. Poválečný proces s Juliem Maniú, představitelem rumunské národní strany agrární, který spolupracoval s komunisty v Národní frontě, byl řízen bývalým inspektorem nacistických koncentračních táborů Petrescu. B. Chudoba cituje otřesná svědectví o chování Angličanů a Američanů po skončení války vůči uprchlíkům nebo zajatcům z Ruska a z východní Evropy, kteří je vraceli Stalinovi nebo Titovi. Mnoho odstavců jedná o ekonomických problémech. Ždanovština znamená pro Bohdana Chudobu nejen zglajchšaltování kulturního života, ale především „zoufalý pokus přizpůsobit novou vzdělanou třídu (technokratů, inženýrů a vědců) starému modelu strany“. V popisu nesmírně složité jugoslávské situace předválečné, válečné a poválečné, připomene Bohdan Chudoba Titův výrok z roku 1945, podle kterého se jeho země nechce stát „pouhou drobnou mincí pro sovětské záležitosti“.

Mnohem více, než je v historických pracích zvykem, se zabývá Bohdan Chudoba vědou, myšlenkovými diskusemi, teologií, psychologíí a hlavně uměním. Duchovní dějiny jsou pro něho cílem všeho dějinného dění. S podobnou pozorností, jakou věnuje teologickým diskusím kolem Jana Milíče z Kroměříže nebo reformním pokusům Sergěje z Radoněže, analyzuje kulturní život a vědecké, filosofické či literární diskuse v Rusku a v zemích východní Evropy za posledních padesát - šedesát let. S jemným porozuměním jsou psány odstavce o Pavlovovi nebo o přínosu Lva S. Vygotského do

⁶ Domnívám se, že veškeré mluvení o „demokratických tradicích českého národa“ je čirý předsudek. Rakousko nebylo právě živnou půdou pro demokracii a k nám byla demokracie podle západních vzorů zavedena až s první republikou.

⁷ Profesor Chudoba se mýlí, když tvrdí, že Hans Frank, nacistický guvernér v Polsku, byl vydán polské justici, ale nikdy nebyl odsouzen. Frank byl roku 1946 Norimberským soudem odsouzen k smrti a popraven.

problematiky vztahu myšlení a jazyka. Co se filosofie týká, má Chudoba jednoho velkého protivníka: je to aristotelovsko-thomistická scholastika (positivismus a scientismus jsou zřejmě pro něho její pozdní odnoží). Jí klade za vinu, že křesťané byli tak špatně připraveni k náporu nacismu, a ještě hůř pro vtělení východoevropských zemí do sovětského impéria. „Používání thomistické filosofie například je učinilo zranitelnějšími argumentům otrokářů, kteří se rychle objevovali na obzoru“ (str. 373). Bohdan Chudoba podtrhává „roli mimořádného útlaku, kterou hraje filosofie v sovětské výchově a v duchovním životě vůbec“ (str. 442-3). „Lze se potom divit,“ píše Bohdan Chudoba, „že v r. 1967 začal jeden významný sovětský filozof, B. Bychovskij, bohatou korespondenci s polským katolickým knězem Innocenty Bocheńským?“ „Mezi thomismem a marxismem-leninismem je mnoho shodného,“ cituje Chudoba Bocheńského; „neexistují jiné dvě filozofické školy, které mají tolik společného“. Proti tomuto „thomismu-leninismu“, abych tak řekl, staví Chudoba intuitivní, předepsanými pravidly nesvázané myšlení Solovjova, Simona Franka, Berďajeva nebo Nikolaje Losského; tím se řadí (a to mi také v hovoru potvrdil) k církvi východní na rozdíl od racionalizující a soudící (a odsuzující) církve západní. Ani svatý Augustin se svým učením o věčném zavržení hříšníků nedojde u Bohdana Chudoby k milosti.

Chudobova kniha se uzavírá přehlednou kapitolkou o umění posledních desetiletí: Pasternakův *Doktor Živago* a ještě víc jeho básně, básně Zahradníčkovy, Solženicynovy romány, Paustovského *Autobiografie*, novely Marie Dambrowské a romány Petra Dumitriu, Tvardovského *Vasilij Ťorkin* a Kunderův *Žert* svědčí o nepotlačitelné vitalitě duchovního života ve východní Evropě a v Rusku. Bylo by třeba napsat novou recenzi o Chudobově knize: psát jen o kultuře, umění, literatuře a duchovních proudech. Bylo by to věrnější úmyslům Chudobovým: „tato kniha se zabývá méně politickými a vojenskými událostmi a více tvůrčími myšlenkami a těmi fakty, které nacházejí ve společenském dění jen svůj nepřímý smysl“ (Předmluva). K tak obsažné práci jako je kniha Chudobova lze mít přirozeně řadu připomínek a kritických poznámek. Tři z nich jsem napsal profesor Chudobovi.

1) Systematicky je v knize řeč o *Chazarech*, kterými jsou míněni židé. Tak např. Lev Šestov a Simon Frank jsou původem chazaři, stejně jako pangermáni sdružení ve Vídni kolem *Neue Freie Presse* před první válkou. Jeden problém je v tom, že snad všichni východoevropští židé nejsou chazaři (mohou být potomky Židů, kteří emigrovali po zničení Jeruzaléma Římany v roce 70 nebo už i předtím z Palestiny, anebo i jiní konvertité), a další v tom, že se zavádí nové pojmenování proti prastarému vžitému a všeobecnému úzu. Cituji z odpovědi prof. Chudoby:⁸ „Chazar (původu turkestanského) je název lingvistické skupiny jako Nor (pův. germánského) nebo Hebrej (pův. semitského). Žid, protestant, šintoista jsou naproti tomu názvy náboženských tradic. V přerůzných překladech i hovorových řečech se to stále plete... - Nelze, podle mého názoru, vybrát z tohoto zmatku jinak než co nejpresnějším rozlišením mezi jmény (kdysi) lingvistických skupin na jedné straně a jmény náboženskými na druhé straně. Jinak bychom následovali Hitlera, který mluvil o Chazarech jako o "židech" (ač velká většina jich již dávno z Mojžíšovy tradice nečerpala), ale zároveň jim přezdíval "semitů", ač jejich předci hovořili chazarsky (skoro jako turecky nebo maďarsky) a nikdy se semitskou lingvistickou skupinou neměli nic společného. Podle úřední statistiky je v dnešním státě Israel 88 % Aškenazim, tj. Chazarů, a pouze 12 % Sefardim, tj. Hebreů. Přitom však (i když obojí používají náboženského názvu "židé") jsou Sefardim už od 10. století (ba dříve) stoupenci hellenistické filosofie, zatím co Aškenazim buď vyznávají chasidism Martina Bubera nebo ateismus Sigmunda Freuda. Stoupenci Mojžíšovy tradice (tak zvaní "pravověrní židé") zůstávají mizivou menšinou. Náš Spasitel byl ovšem Hebrej vychován ještě v Targumech (rytmizovaných zbytcích Mojžíšovy tradice) a s Chazary neměl nic společného - tak málo jako s keltskými Iry, kteří se hlásí za jeho stoupence. Nedal bych za pravdu "běžnému jazykovému zvyku" [to byl můj termín], protože mi to připadá jako hloupé americké ztotožňování všeho amerického s kapitalismem a všeho sovětského s komunismem, třebas se

⁸ Dopis 6. srpna 1981. Připomeňme také Koestlerovu knihu *The Lost Tribe* (1976), která možná inspirovala Bohdana Chudobu, a některé nové práce izraelských historiků, beroucí tuto hypotézu vážně. (Dodatek 2007: V 8. století přijali Chazaři, jedna z kavkazských národností, židovské náboženství a postupně se přesunuli do východní Evropy. Většina historiků a genetiků se k identifikaci Aškenazim = Chazaři staví skepticky, ne-li odmítavě).

chleba v Moskvě kupuje za rubly právě tak jako v NY za dolary. Ale dám Vám za pravdu, že úsilí o věcné a kritické názvosloví je dnes asi beznadějně pohrané.“

2) V knize se mluví občas o Redlichovi-Masarykovi, občas jen o Masarykovi. Byl Masaryk nemanželským synem Redlichovým? (Připomínám, že jedna z posledních prací věnovaných Masarykovi mluví o této domněnce a považuje ji za docela možnou.⁹) Zde je Chudobovo vysvětlení: „Chlapec Tomáš, který se později stal první prezidentem Československé republiky, se narodil v rodině hodonínského kořalníka Chazara Redlicha - ten byl otec, matkou byla slovácká služebná, která též svému zaměstnavateli porodila jiného syna, pozdějšího profesora právnické fakulty ve Vídni a nejdůvěrnějšího přítele Tomášova, kterému se na všech fotografiích podobá jako vejce vejci (Tomáš se s ním jako s posledním krajanem radil ještě před odchodem do Holandska začátkem první světové války a po r. 1918 ho chtěl povolat na německou universitu v Praze). Starý Redlich se služebnou se dohodli, že každý si ponechají jednoho z obou chlapců. Služebná se narychlo provdala do Čejkovic za kočího Masaříka (hodonský kaplan negramotně zaznamenal slováckou výslovnost: Masaryka; a Tomáš sám potom začal vynechávat čárku nad ý); ale rodina Redlichova nikdy nezapomněla na svého levobočka: na rozdíl od svých mladších sourozenců, skutečných dětí služby a kočího, které to „nikam nedotáhly“ (Ludvík měl jen tiskárnu v Hustopečích a nechtěl se k „polovičnímu bratru“ hlásit), Tomáš byl rodinou Redlichovou vydržován na gymnasiu v Brně (německém ovšem), na universitě ve Vídni (přírodně ne v Praze) a ještě i jako vídeňský docent sociologie. Z jeho vlastních dětí Jan Masaryk hovořoval o celé této historii zcela otevřeně (např. se mnou v parlamentním zahraničním výboru před nebo po zasedání), právě tak jako „tátu“ bez rozpaku označoval za „vlastizrádného zakladatele legií“ zatímco on sám až do října 1918 věrně sloužil císaři pánu jako dragounský důstojník. Je ovšem paradox, že čeští intelektuálové, běžující nad hubením Chazarů za Hitlera, zároveň se stydí za (a mlčí o) chazarském původu TGM. Nebýt však toho původu, nebylo by ani Československa, protože proti plánu osnovanému Clémenceauem, stáli houževnatě oba hlavní rádci Wilsonovi: plk. House a prof. Seymour; jejich odpor, jak mne Seymour r. 1950 osobně informoval (to byl už vysloužilým prezidentem Yale Univ.), byl zlomen teprve dvěma Chazary z Rakousko-Uherska, Brandeisem a Frankfurtem; ti Wilsonovi opatřili milostné listy, které W. psával jakési provdané paní a teď se bál předvolebního uveřejnění; když se po smrti té paní dostaly do cizích rukou, jako odměnou se oba stali členy Nejvyššího soudu ve Washingtonu a na doporučení prof. Redlicha též přemluvili Wilsona, aby přistoupil na požadavky Clémenceauovy (rozbít Rakousko-Uhersko i jako federaci), s kterými Redlich-Masaryk přicestoval do Washingtonu.“ Tolik Chudoba. Jen bych chtěl k tomu dodat, že to docela může být pravda, ale to nemění nic na tom, že Masaryk je znám jedině pod jménem *Masaryk* a tak podpisoval všechny své práce a že v žádné bibliografii, v katalogu žádné knihovny a v žádné jiné vědecké či pavědecké práci se neuvádí jménem Redlich-Masaryk. Ale další má korespondence s profesorem Chudobou byla přetržena jeho smrtí.

3) Zatímco, aspoň v 1. vydání knihy *Jindy a nyní*, jsou *Rukopisy* považovány za Hankovy padělky, v poslední knize věří autor v jejich autentičnost a přijímá Hankovu dataci: Rukopis Zelenohorský je podle něho z X. století, rukopis Královédvorský kolem r. 1375. Jaké důvody přiměly Chudobu jít proti proudu a označit oba *Rukopisy* za původní? Zase cituji z téhož dopisu: „Jádro boje o Rukopisy vězí v osvícenství bývalého jezovity Dobrovského - kdežto Palacký, Smetana, Aleš, Myslбек se klonili k romantickému pochopení dějin. Uprostřed stál ubohý knihovník Národního musea Hanka, kterému lidé z venkova donesli rukopisy Zelenohorský a Královédvorský, zejména druhý velmi poškozený. Říkám „ubohý knihovník“, protože podle svědectví současníků, např. mladého Friče, nedovedl ani *přečíst* starý rukopis, natož nějaký vyrobit. Takzvané kritické argumenty dodnes shořely jeden po druhém. Rukopisům se např. vytýkal „romantický sloh“, prý z 18. století; ale ten je už u Venantia Fortunata v 6. století a též v nordických ságách. Vytýkal se jim Hostýn, ale ten žil v národním podání a nikdo ani nemohl vysvětlit, proč Mongolové po úžasném vítězství u Lehnice najednou nedokázali proniknout Moravskou branou. Vytýkala se jim „berlínská modř“, ale ta existuje v iluminacích z doby karolinské. Vytýkala se jim „jižní brána“ na Pražském hradě, která prý by nebyla mohla vést „nikam“, a najednou v 50. letech tu bránu objevili bolševičtí archeologové. Atd.“

⁹ Zbyněk Zeman: *The Masaryks - The Making of Czechoslovakia*, London 1976, Weidenfeld & Nicolson, str. 17.

Dále tedy už jen několik připomínek. Profesoru Chudobovi se zdá být přijetí protestantství v českém království anormální epizodou, přestože podrobně mluví o reformním hnutí předcházejícím husitství (neuvádí však Chelčického). - Jeho poznámky k dějinám věd jsou občas (ne vždy!) spíš okrajové než podstatné: O Koperníkovi říká pouze, že „je dnes známo, že ani neobjevil ani nedokázal matematicky geocentrickou¹⁰ teorii vesmíru“ (str. 155). Bylo by třeba dodat, že Koperník dokázal odpovědět na Aristotelovy a Ptolemaiovy argumenty ve prospěch geocentrické teorie a že na rozdíl od Aristarcha, prvního zastávce heliocentrismu, první *matematicky* vypracoval heliocentrickou teorii pohybu planet, kterou o dvě generace později přetvořil Kepler a bez které je novověká fyzika nemyslitelná. Kepler, Galilei, Descartes i Newton stojí na půdě připravené Koperníkem. - Kupodivu chybí zmínka o Pražském lingvistickém kroužku a dokonce i o Šaldovi (Bohdan Chudoba byl vydavatelem korespondence svého otce anglisty Františka se Šaldou) a o ruských formalistech. Mohl být přidán odstavec o roli západoevropských vědců a filosofů v Rusku (klíčová postava je matematik a fyzik Euler). Chudoba mluví o kulturních a ideových proudech v Rakousku (např. o pangermanismu), ale nebere v úvahu podíl německé kultury v českých zemích (Rilke, Kafka, Werfel a mnoho jiných). Poměrně málo se mluví o Pražském jaru 1968 a o moderní slovenské kultuře; o polské logické škole je jen nepatrná zmínka. Téměř není řeč o vývoji techniky (středověké dolování v Čechách anebo metalurgie na Slovensku by zasloužily zmínku).

Rovněž myslím, že Bohdan Chudoba není práv Masarykovi. Řadí ho systematicky k pozitivistům. Několik ukázek: „Masaryk se ujal psát knihu o Dostojevském, ale vyšlo z toho *Rusko a Evropa*, podrobná klasifikace skupin ruské inteligence, které však zoufale chybí jakékoliv pochopení role umění v lidském životě“ (str. 281). To je sice do značné míry pravda (srv. úsudek Simona - Semjona - Franka), ale ne zcela: stačí si přečíst překrásnou předmluvu k *Rusku a Evropě* o Masarykově návštěvě v ruském klášteře. - Podobně na str. 291-2: „Vliv Černyševského, téměř svrchovaný v Rusku, se rozšířil na celou východní Evropu: vychováni Ruskem, Bulhar Dimitar Blagoev, Srb Svetozar Markovič a Čech Tomáš Redlich-Masaryk, se stanou jeho apoštoly. Nová disciplína "sociologie", je přitahuje víc než jakákoli jiná; jí se podřizuje všechna tvořivá činnost v hlavním díle Masarykově *Konkrétní logika*.“ Anebo na str. 365: Čapkovy *Hovory s Masarykem* „uvádějí čtenáře do styku s téměř fiktivní osobností (podstatně jinou než ta, jejíž skutečné jméno bylo Redlich a který byl intelektuálním druhem Černyševského a Markoviče).“ I letmý pohled na závěrečné kapitoly *Konkrétní logiky* přesvědčí o nutnosti korigovat tak jednostranný názor (např. § 125, kde Masaryk protestuje proti vyloučení psychologie Comtem z klasifikační řady věd), nehledě na náboženský základ Masarykova myšlení, zřejmý z většiny jeho prací. (K otázce Masarykova „positivismu“ se jednou vrátím.)¹¹

Na druhé straně je však čtenář víc než odškodněn výkladem o osobnostech, dílech a událostech, které jsou Čechu-nehistorikovi prakticky neznámé: dlouhé pasáže o konfederaci polsko-litevské, celá kapitola o barokním umění a myšlení, zrod rumunského státu, bulharská nezávislost a vůbec balkánské dějiny ve druhé půli XIX. století, pasáže o dějinách pobaltských národů, stránky věnované současným rozborům problému habsburské monarchie (chorvatští publicisté a hlavně dílo Józsefa Eötvöse), náboženské myšlení ruské (i neruské), to všechno je předmětem trvalé pozornosti Chudobovy.

Přes tyto drobné kritické poznámky si zaslouhuje Chudobova kniha pečlivou četbu. Je nesmírně podnětná novým pohledem na ruské a východoevropské dějiny i svých spornými interpretacemi a názory, v jistém smyslu podobně jako kdysi knihy Rádlovy. Chudoba má jedinečný dar plastické zkratky a syntetického pohledu na dějiny. Snad vůbec po prvé se podává přehled východoevropských dějin ve vzájemných souvislostech, s podstatným důrazem na dějiny myšlení, kultury a umění, které zavedou čtenáře do problémů současných a zcela aktuálních. Najde se nakladatel, který bude mít odvahu vydat tak náročnou, ale tak potřebnou knihu česky?

¹⁰ Zřejmě překlep: má stát heliocentrickou.

¹¹ Dodatek 2007: viz můj článek „Thomas Garrigue Masaryk ou le positivisme détourné“, *Revue d'histoire des sciences humaines*, 2003/1, č. 8.

Uvádím nakonec stručný výběr z bibliografie Bohdana Chudoby (většina jeho prací a často i úplné znění prací už vydaných jsou v rukopise); vzpomenu aspoň jeho „legendu“ *Smrt velkého boha Pana* (Řím, Křesťanská akademie, 1979), román z dob prvokřesťanských, jeden ze skvostů české literatury.

Bibliografie Bohdana Chudoby

I. HISTORIE:

1. O DĚJINÁCH A POKROKU, Brno, Akord, 1939
2. ŠPANĚLÉ NA BÍLÉ HOŘE, Praha, Vyšehrad, 1945
3. JINDY A NYNÍ, dějiny českého národa. První vydání, Praha, Vyšehrad, 1946; druhé, ale v tisku zkomolené vydání, Frankfurt-Mnichov, Opus Bonum, 1975; třetí, úplné znění v rukopise
4. THE MEANING OF CIVILIZATION, New York, P. J. Kenedy, 1950
5. SPAIN AND THE EMPIRE, první vydání, Chicago, University of Chicago Press, 1952; druhé vydání se zvláštní předmluvou, New York, Octagon Books, 1962
6. ESPANA Y EL IMPERIO, Madrid, Ediciones Rialp, 1963
7. LOS TIEMPOS ANTIGUOS Y LA VENIDA DE CHRISTO, Madrid, Ediciones Rialp, 1966
8. EARLY HISTORY AND CHRIST, New York, Alba House, 1967
9. OF TIME, LIGHT AND HELL, Paris-The Hague, Mouton, 1972
10. RUSIA Y EL ORIENTE DE EUROPA, Madrid, Ediciones Rialp, 1980
11. ÚSVIT A SETKÁNÍ (Člověk nad dějinami, I), v rukopise
12. KOSMICKÉ DRAMA V NÁZORECH PŘEDKŘESTANSKÉHO STAROVĚKU (Člověk nad dějinami, II), v rukopise
13. ŽIVÝ JEŽÍŠ A JEHO POSELSTVÍ (Člověk nad dějinami, III), v rukopise
14. KŘESŤANSTVÍ A SKLONEK STAROVĚKU (Člověk nad dějinami, IV), v rukopise
15. KŘESŤANSTVÍ V NOVÉ DOBĚ (Člověk nad dějinami, V), v rukopise
16. DO TŘETÍ VÁLKY. Úvahy o českých dějinách v první půli devatenáctého století. V rukopise.
17. HISTORICKÁ STUDIE, v rukopise
18. VÍM, V KOHO JSEM UVĚŘIL, eseje, v rukopise
19. POLITIKA JAKO MYŠLENKA A ČIN, v rukopise
20. NA OKRAJI DNE, novinové články, v rukopise.

II. BELETRIE:

1. O DĚVČÁTKU, KTERÉ SE UPOHÁDKOVALO, neúplné vydání, soukromým nákladem; úplné znění v rukopise
2. SMRT VELKÉHO BOHA PANA, legenda, Řím, Křesťanská akademie, 1979
3. DON ALMEDRO, SALTAMONTES NAVIDENO, DON ALMENDRO S'EN VA A LA LUNE, Madrid, Espasa-Calpe, 1980
4. DON ALMEDRO Y LA BUENA BRUJA AMADEA, Madrid, Espasa-Calpe, 1980
5. DON ALMENDRO EN SALAMANCA, DON ALMENDRO REGRESA AL PORTAL DE BELEN, Madrid, Espasa-Calpe, 1980
6. FANFÁRY A LÍTICE, kronika o sv. Vojtěchu, čtyři díly, v rukopise
7. DÍVKY U KAŠNY, kronika z roku 1848, čtyři díly, v rukopise
8. SIRÁ PLYNOU OBLAKA, kronika z r. 1938, v rukopise
9. ŘEKA MEZI NÁMI, román z vyhnanství, v rukopise
10. INDIÁNSKÉ LÉTO, dobrodružné příběhy pro chlapce, v rukopise
11. SEDMÝ PORTRÉT, román z budoucnosti, v rukopise
12. KRÁLOVSTVÍ BEZ HRANIC, pověsti, v rukopise
13. O ZLODĚJI CHILIBERTOVI, triptych legend, v rukopise
14. ČERT, DRAK a VLK, tři hry pro loutkové divadlo, v rukopise
15. DEN NA POHANSKU, básně a ozvěny, v rukopise
16. NEZBYLO TRUHLÍCCH, román v anglickém znění, v rukopise
17. DON ALMEDRO Y EL GRAN COMPULSADOR, v rukopise

18. ZPŘEHÁZENÉ LISTY, vzpomínky a úvahy, v rukopise

III. PŘEKLAD `NOVÉHO ZÁKONA:

PÍSMO SVATÉ NOVÉHO ZÁKONA, překlad z řečtiny se zřetelem k aramejským rčením, s úvodem a glosářem, v rukopise

IV. PŘEKLADY BELETRIE A POESIE:

1. Maurice Baring: SUKNICE NESEŠÍVANÁ, Praha, Kuncíř, 1931
2. Hugh Walpole: TULÁK HERRIES, Praha, Škeřík
3. Hugh Walpole: JUDITA, Praha, Škeřík
4. Hans Carossa: LÉKAŘ GION, Praha
5. Aldo Palazeschi: SESTRY MATTERASSI, Praha
6. William Butler Yeats: RŮŽE SVĚTA, Praha, Vilímek, 1942

V. „DÍLO FRANTIŠKA CHUDOBY“:

KNIHA O SHAKESPEAROVĚ, I a II

BÁSNÍCI, VĚŠTCI A BOJOVNÍCI

POD LISTNATÝM STROMEM - Praha, Jan Laichter, 1941 až 1946

F. X. ŠALDA - FRANTIŠEK CHUDOVA: LISTY O POESII A KRITICE, Praha